

Det är lätt att säga tulipanaros

I det följande presenteras några synpunkter på två viktiga ordböcker, *Svensk ordbok* (Esselte Studium, 1986) och tredje delen av *Stora svensk-finska ordboken* (SKS, 1987). Författaren är lektor i svenska vid Helsingfors universitet (med bl.a. kurser i översättning), och den synvinkel hon valt är den finskspråkiga användarens. Artikeln tar upp följande aspekter:

- definitionsordbok kontra tvåspråkig ordbok
- definitionsprinciper
- uttalsbeteckningar och val av uppslagsform
- genusbeteckning i allmänhet och vid citatord i synnerhet
- ordklassindelning

Svensk ordbok (SO)

Svensk ordbok är enligt företalet en beskrivande ordbok som ger autentiska exempel på ordens användning. Det är den första fullbordade svenska definitionsordboken, SAOB har ju inte hunnit längre än till senare hälften av S.

När man använder definitionsordböcker finner sig ofta frågan om det alls är en vettig form av ordbok. Frågan blir aktuell i synnerhet då man slår upp vanliga ord och upptäcker att förklaringen innehåller ord som är mer komplicerade än själva uppslagsordet och att förklaringen är så krånglig att man inte på basis av den skulle kunna

lista ut själva uppslagsordet. Prova själv och slå upp t.ex. under *värld*. Men samtidigt förstår man att ordboks författarna måste vara konsekventa och definiera allt, både *bändelband* och *bord*, *koschenill* och *kossa*, *parekym* och *penni*. Det är svårt nog för en som skriver en tvåspråkig ordbok att hitta de bästa motsvarigheterna, men det måste vara ännu svårare att komma på enkla och eleganta definitioner.

Enligt företalet har principen vid definierandet varit att antalet ord som används i definitionerna är relativt litet och att så enkla ord som möjligt har valts. Det hade varit intressant att få veta mera om definitionsprinciperna, men ett kortfattat företal är naturligtvis inte lämpat för vidlyftigare förklaringar. Det viktiga vore i mitt tycke att skapa enhetliga ramar för definitionerna, gemensamma för ett visst semantiskt fält, för en viss ordgrupp. Jag skall illustrera detta med några exempel. Jag såg efter hur ordboken hade definierat olika sittmöbler av typen '*soffa*' och hittade i definitionerna orden *sidostöd*, *karmar* och *armstöd*. Så vitt jag kan se så syftar de på samma sak, men det behöver inte vara klart för en mera ovan ordboksanvändare. Så slog jag upp några vanliga fiskar och upptäckte att man hade tagit upp olika aspekter när man beskrev dessa fiskar: utseende (färg, form, storlek), vad fisken används till (mat, sport), värderingar som gällde dess smak (''lacker matfisk'') osv. Aspekterna varierade från fisk till fisk:

abborrh/e [-å-] subst. -en -ar • en mindre, ätbar sötvattensfisk med hårda fjäll som är ett vanligt objekt för sportfiske: *abborrhgrund* □ äv. om sam-

gädd/a subst. -an -or • en stor grön-gul insjö- eller bräckvattenfisk med mörka fläckar och vassa tänder en populär mat- och sportfisk: *gäddfärs*;

gös subst. ~en ~ar 1 en lång gröngrå abborrfisk med mörka fläckar ofta anv. som matfisk: *festa på kott ~ med*

En annan sak som kan verka störande är att man inte alltid har valt det mest markanta draget som central punkt i definitionen (jfr definitionen av *katt*: ''ett mindre, smygjagande rovdjur som har skarpa tänder, indragbara klor och vanligen lång svans''). Det är naturligtvis ofta arbiträrt och idiosynkratiskt vilket drag som kan betraktas som det mest väsentliga och centrala, men inte alltid. Det här var några skönhetsfläckar; i allmänhet fungerar definitionerna mycket bra.

SO tillämpar den principen att lemmarna baseras på formella egenskaper (dvs. alla uppslagsord upptas i strikt alfabetisk följd), vilket är en ny princip, som för första gången lanserades i Nusvensk frekvensordbok. Samma princip följs i Bonniers Svenska ordbok (1986), medan t.ex. SAOL tillämpar den etymologiska principen, mer eller mindre konsekvent genomförd. SO:s system gör boken lättanvänd och klar, man spar mycket tid när man inte behöver fundera om t.ex. *samhälle* kan vara självständigt uppslagsord eller om det möjligen finns under *sam-*.

I ett avseende kan dock SO:s system medföra olägenheter, och det är i fråga om **uttalsbeteckningar** som inte alltid är tillräckliga. Bruket av uttalsangivelserna är dessutom något vacklande: *journal* (uttalsbeteckning), *journalfilm* (ingen uttalsbeteckning), *journalist* (uttalsbeteckning); *genera* (uttalsbeteckning), *generad* (ingen uttalsbeteckning), sedan kommer 28 uppslagsord emellan och så har man *generande*, klassificerat som adjektiv och utan uttalsbeteckning.

Val av uppslagsord verkar vara helt konsekvent genomfört, men jag har svårt att acceptera logiken t.ex. i följande fall med två betydelsedefinitioner:

mutation subst. ~en ~er 1 slumpmässig, ärftlig förändring av organism vanl. innebärande försämring (biol.): *mutationsform*; *artens utveckling genom ~er och naturligt urval*; ~er genom joniserande strålning 2 målbrott

labrador [-år] subst. ~en ~er 1 en stor hund(ras) bl. a. anv. som slädhund 2 ett gråvitt fältspatmineral

Här kan man lägga märke till att ätlighet ingår i definitionen (kärnbetydelsen) hos *abborre*, medan det i fallet *gädda* kommer under definitionstillägget.

Det här är opraktiskt ur användarens synvinkel hur väl det än går ihop med definitionen av lemma i företalet.

Genus är för det mesta angivet entydigt, men inte alltid, och den som inte har svenska som modersmål kan börja tveka. Ett exempel på detta är

orden "subst., best. f. =, ordnar"

Pluralisformen kan ge en fingervisning om genus, men hundraprocentigt säker kan man inte vara, eftersom vi har typen *ett finger, fingrar*. Bland exemplen finns inte heller ett enda fall där genus skulle komma fram i form av böjt adjektivattribut eller predikativ. Men som sagt, de oklara fallen är få. Ofta har genus angetts i fall där det inte är givet:

examen "subst., best. f. =, examina, n-genus"

Ordboken använder termerna *n-genus* och *neutrum* vilket låter lite inkonsekvent, men det kanske är lättbegripliga termer.

Citatordens genus är ett evigt problem, åtminstone för en som inte har svenska som modersmål. Ordboken upptar många citatorord och anger genus och böjning, vilket är till stor hjälp. Man är tacksam för att ordboksredaktionen inte har intagit någon puristisk attityd till nymodigheter utan följer den princip som uttalats i företalet: ordboken skall vara beskrivande. Nu kan man hitta t.ex. *coach, common sense, comeback, overhead, practical joke* och andra ofta använda uttryck. I vissa fall saknar man genusbeteckning (*lit de parade, jom kippur*).

SO innehåller vissa nyheter när det gäller **val av ordklass**: t.ex. ord som hittills betecknats som particip klassificeras nu som adjektiv. De particip som finns upptagna i ordboken är för det mesta lexikaliserade, varför denna ordklassindelning är motiverad. *lite* klassificeras som både adverb och pronomen, och dessa två fall får var sitt uppslagsord. Ordboken verkar vara konsekvent här: många andra uttryck som tidigare klassificerats som neutrumform av adjektiv eller som oböjliga adjektiv har nu betecknats som pronomen (t.ex. *föga*). Jag tycker mig ha märkt viss inkonsekvens i några fall.

å jour betecknas som adjektiv, ingen böjning, inte som adverb, medan *au pair* klassificeras enbart som adverb, trots att det bland exemplen finns en sats som "Hon arbetade som au pair", vilket borde ge anledning att klassificera uttrycket också som substantiv.

Gränsdragningen måste vara oerhört svår när det gäller **sammansättningarna**: vilka skall tas med, vilka utelämnas? Här är naturligtvis en infödd talares behov andra än deras som inte har svenska som modersmål, för vilka det inte alla gånger är självklart vilka kombinationer som är möjliga eller i vilken form förledet skall stå. Jag kollade vissa sammansättningar med förlederna *levnads-* och *livs-*. Först letade jag förgäves efter *levnadsvanor* som självständigt uppslagsord och hittade det sedan bland exempelorden under *levnad*. Bland dem fanns också ordet *levnadsbeskrivning* som dessutom var upptaget som självständigt uppslagsord. Här borde man kanske fundera mera på principerna: vilka sammansättningar som uppslagsord och vilka enbart under förledet som exempel? Kriterierna borde redovisas i företalet.

Vad jag saknar i den annars så mångsidiga och givande ordboken — och egentligen i alla de ordböcker som nu existerar — är explicit angivande av de kontexter där uppslagsorden kan ingå. Det är fortfarande ett rätt utforskat område inom svenskan — och andra språk — men ett och annat vet man ju och mera kan man läsa sig till när man systematiserar exempelmaterialen. I vissa fall råder det ju starka selektionsrestriktioner: *dräktig* kan inte avse mänskliga varelser, inte heller *avsevärd*. T.ex. det sistnämnda fallet är inte självklart för den som inte har svenska som modersmål: *huomattava* som *huomattava*, tänker en finne. Vissa verb kräver mänskliga subjekt eller objekt eller tar över huvud taget bara en viss typ av objekt. Det råder konstruktionsrestriktioner också: vissa verb kan ta satsmotsvarighet, andra inte; vissa adjektiv kan förekomma bara som attribut, andra bara som predikativ; vissa verb måste ha adverbial som fyllnadsled och adverbialen måste vara av en viss typ (t.ex. *bosätta sig här, inte "hit"*, ordbokens exempel *bosätta sig utanför*

Lund hjälper inte här). Vilka verb tar predikativ? Ett svårt verb är t.ex. *ställa sig*, som tar predikativ (ställa sig tveksam), vilket inte framgår av ordbokens exempel. Listan skulle kunna göras lång. Dessa upplysningar skulle sannolikt inte ta upp alltför stort utrymme om man bara använde lämpligt notationssätt. Det kanske är orimligt att kräva att sådana upplysningar skall ingå i en enspråkigt svensk definitionsordbok, men jag anser att de skulle ge vilken ordbok som helst ökad överskådlighet och stadga.

SO är en ordbok som det är en glädje att ta i handen: boken är lätt att använda tack vare den lyckade **typografin** och på grund av att man inte följt den etymologiska principen. Boken upptar många **nyord** som kommit in i svenskan under senare år. Där kan man anställa många roliga jämförelser med äldre ordböcker. Exempelen är välvalda och framför allt är de för det mesta inte konstruerade.

En detalj som jag fäste mig vid är att de flesta "nya" nationaliteterna är rikligt representerade. Äntligen har man en ordbok där man kan slå upp och konstatera att det heter *gambier, trinidadier, kongoles, guinean* osv.

Idén att uppta produktiva förleder och efterleder som uppslagsord är god. Man hittar definitioner av bl.a. följande leder: *minimi-, pro-, anti-, sam-, -riktig, -vänlig*.

De insprängda maximerna lockar en att bläddra i boken för ro skull, och man önskar att de vore fler.

Stora svensk-finska ordboken, band 3

Ordboken följer en annan princip än SO i fråga om uppställningen av uppslagsord. Liksom i de flesta andra tvåspråkiga ordböcker är bl.a. sammansättningar med gemensam förled samlade i ett och samma stycke så långt den strikt alfabetiska principen tillåter det. Uppställningssättet sparar utrymme, men är mindre överskådligt än om varje uppslagsord står i sin helhet på egen rad som i SO.

utblomm/ad adj. -at • vars blomningstid är över om div. växter: *det är juli och tulpanerna är ~e*

utblott/ad adj. -at • som har förlorat alla sina ägodelar äv. de mest nödvändiga: *några fullständigt ~e flyktingar anlände till hjälpstationen*

utblåsning subst. ~en ~ar 1 bortforslande av överbliven gas genom tryckanordning {tekn.}: *utblåsningsventil; kemtvättens giftiga ~ar ägde rum alltför nära friskluftsintaget* 2 oavsiktligt frigörande av ngt som står under högt tryck vanl. med katastrofartade följder {jfr **explosion**}: *sex man saknas fortfarande från oljeborrplattformen efter ~en och den utströmmande naturgasen har inte kunnat släckas*

utbo subst. ~n ~r • fastighetsägare som är bosatt på annan ort än den där fastigheten ligger {jur.}

utbomb/a verb -ade -at • vanl. perf. part. förstöra genom bombning med avs. på byggnad e. d.: *utbombning; endast väggarna fanns kvar av det ~ade hyreshuset* = äv. med avs. på person som drabbats av sådan förstörelse: *en ~ad flerbarnsfamilj*

utbordare/e subst. -(e)n =, best. plur. -na • utombordare

ut/breda verb -bredde -brett • äv. lös förb. se **breda** 2 jämnt och plant fördela över yta: *det var fläckar på den ~bredda bordsduken* = ofta med avs. på ngt abstrakt sprida: *de mongoliska härskarna ~bredde islam med våld*

ut/blåsning sammukuusiin, ilmaan, ulos t. tyhjäksi puhalltaminen t. -llus; sammuminen; ulos lennähätäminen, -hdys, pöllähätäminen t. -hdys, vrt. ed.; {tekn.} poisto/tahti*, -isku; {lääk.} keuhkopussin tyhjennys. -sifilter {pölynimurissa} poistoilman suodatin*. -sihál (esim. pölynimurin) puhallusaukko*. -sikran hiki-, lasku-, puhallus-, tyhjennysihana². -sirör puhallus-, {tekn.} pakoilma-, pako-, poisto/putki³. -siventil puhallus-, tyhjennysiventtiili. -siöppning: spisfläktens ~ liesituulettimen puhallusaukko*.

utll**bocka** ru (*böja utåt, räta ut*) taivuttaa* ulospäin t. suoraksi, suoristaa, -entaa^{3*}. -bockning ulospäin t. suoraksi taivuttaminen t. -tus, suoristaminen, -istus, -entaminen, -nnus. -bogsera ru; hinata ulos. -bogsering ulos hinaaminen t. hinaus. -boja [-ija] ~de lmer. poijuttaa*. -bojning ~en poijuttaminen, -tus. -bolma tav. ru; tupruta, pölyllytä t. -ähdellä* (esiin t. ulos). -bomba: tusentals familjer blev ~de tuhanneet perheet jäivät pommituksissa kodittomiksi; de var ~de liksom vi he olivat pommituksen jäljiltä kodittomia niin kuin me; överallt såg man bara ~de hus kaikkialla näkyi vain pommituksissa tuhoutuneita taloja. -bombning (kotien) pommitaminen t. -tus.

Det finns rikligt med välvalda exempel under praktiskt taget varje uppslagsord. Jag återkommer till dem senare, men hänvisar här till de önskemål som jag tog upp i samband med SO: man saknar explicitare förklaringar om i vilka sammanhang orden kan ingå. Det finns mycket och gott material, men upplysningarna skulle kunna ordnas så att det är lätt att hitta huvudsaken i mängden av viktiga, men kanske mindre centrala förklaringar. Som exempel kan jag ta uppslagsordet *sadel*. Under *sadel* har man först gett exempel på ordets egentliga användning, sedan kommer ett exempel på bildlig användning (*myös kuv.*): *sitta säkert i sadeln*. Sedan kommer exempel på mat, musik och utvidgade betydelser av *sadel* och till sist igen ett exempel på bildlig användning (*kuv.*): *Ledaren har kastats ur sadeln*. Vore det inte bättre att ha alla exempel på bildlig användning t.ex. i slutet av exempelräckan?

Ett annat fall är *samla*. Under uppslagsordet finns många och bra exempel och utmärkte översättningar till dem, men jag tror att det skulle vara lättare att hitta bland dem, om man grupperade exemplen förslagsvis enligt vilken typ av objekt som förekommer i exemplet: *samla material/ord/namn* (den finska motsvarigheten är i alla dessa fall *kerätä*), *samla mod/sina tankar*, *samla fullt hus/publik* osv. Här kunde också bibelcitaten *samla glödande kol på ngns huvud* stå i slutet av exempelräckan. Man borde inte heller ha sammankopplat exemplen *du har samlat på dig en mängd skräp / för mycket arbete*; *samla på sig för mycket arbete* måste väl uppfattas som idiom, vilket egentligen kommer fram i den finska översättningen också: *olet ottanut niskoillesi liikaa työtä*. *Samla en häst*, som torde vara ett ovanligare uttryck, kommer mitt bland alla vanliga exempel. Här saknar man också explicit besked om att *samla* också kan förekomma utan objekt (*samla till en present*), medan det i det finska uttrycket också i detta fall måste förekomma ett objekt.

Det som är beundransvärt i ordboken är hur ordboksförfattarna har lyckats få med sådana fall där finskan har ett enda ord som motsvarighet till uttryck på flera ord i

svenskan. Under vilket uppslagsord skall de placeras? Redaktionen har löst problemet elegant. Jag slog upp t.ex. några finska ekvativadjektiv (*pituinen, kokoinen, arvoinen* osv.) och allt hade kommit med. Under *värde* hittade jag för resten en gammal bekant, ett Runebergscitat i översättning av Cajander: *nousta arvoon arvaamattomaan* som motsvarighet till *stiga oanat högt i värde* l. *till oanat högt värde*. Fyndigt!

I vissa fall använder svenskan uttryck med adjektivattribut och substantiv och den finska motsvarigheten innehåller ett abstrakt substantiv bildat på adjektivet (ett svårt fall också när man översätter från finska till svenska). Jag råkade hitta ett bra exempel på detta: *Det var då en tjock bok! Onpa tuossa kirjassa paksuutta!* Under *äldre* hittar man utom motsvarigheten *varttunut* också uttrycket *vanhemmaksesi* (*du som är äldre*). Listan över den här typen av exempel kunde göras lång och lösningarna förefaller alltid lyckade.

Nu återstår bara att gratulera arbetsgruppen som fått ordboken färdig: ett enormt arbete är slutfört med den äran och de som översätter från svenska till finska har säker mark under fötterna. Ju mera jag använder den här ordboken desto mera beundrar jag språkörat hos dem som valt de finska motsvarigheterna: redaktörerna har för det mesta träffat mitt i prick. De har inte heller försökt undvika svårigheter. Ett exempel på detta är det rikliga urvalet av ordspråk och talesätt som inte är lätta att återge på ett annat språk. Men så vitt jag kan se har redaktörerna lyckats alldeles utmärkt här också.

Åren 1986 och 1987 kommer att gå till historien som fina ordboksår i Sverige och Finland. Men mycket vill mera ha: nu börjar vi ordbokskonsumenter vänta på en modern finsk-svensk ordbok.

Redaktionen P.S: Arbetet på en ny finsk-svensk ordbok har inletts. Redaktören (än så länge bara en) arbetar i anslutning till svenska språkbyrån. Arbetet beräknas bli färdigt tidigast i mitten av 1990-talet.